JULKISASIAMIEHEN RATKAISUEHDOTUS

JULIANE KOKOTT

23 päivänä huhtikuuta 2009 [1]

I Johdanto

1. Nyt vireillä oleva menettely antaa yhteisöjen tuomioistuimelle jälleen tilaisuuden täsmentää tärkeältä kannalta oikeuskäytäntöään, joka koskee kartellioikeudellista vastuuta konsernien sisällä. Toisin kuin yhteisöjen tuomioistuimen äskettäin ratkaisemassa asiassa ETI, [2] nyt esillä olevassa asiassa ei kuitenkaan ole kyse yritysseuraannon ongelmasta, vaan siitä, millä edellytyksin emoyhtiö on vastuussa tytäryhtiönsä kartellitoiminnasta.

2. Nyt esillä olevan asian taustalla on kartellimenettely, jossa komissio totesi, että neljä Akzo Nobel NV:n täydellisessä määräämisvallassa olevaa tytäryhtiötä olivat osallistumalla kartellilainsäädännön vastaisiin koliinikloridin alaa koskeviin sopimuksiin rikkoneet EY 81 artiklan 1 kohtaa ja ETA-sopimuksen [3] 53 artiklan 1 kohtaa. Vaikka emoyhtiö Akzo Nobel NV ei itse osallistunut kartelliin, sen katsottiin olevan tytäryhtiöidensä kanssa yhteisvastuussa, ja sille määrättiin sakko. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin vahvisti 12.12.2007 antamallaan tuomiolla [4] (jäljempänä valituksenalainen tuomio) kokonaisuudessaan komission tästä asiasta 9.12.2004 tekemän päätöksen [5] (jäljempänä riidanalainen päätös).

3. Yhteisöjen tuomioistuimen käsiteltävänä on nyt Akzo Nobel NV:n ja Akzo Nobel -konsernin neljän muun yhtiön tekemä valitus. Asianosaiset ovat keskeisiltä osin yhtä mieltä siitä, että emoyhtiö voidaan asettaa vastuuseen tytäryhtiöidensä kartellitoiminnasta, jos emoyhtiöllä on ratkaiseva vaikutus tytäryhtiöidensä käyttäytymiseen. Hyvin kiistanalaista kuitenkin on, voidaanko tällaisen ratkaisevan vaikutuksen olettaa olevan kyseessä, jos tytäryhtiö on kokonaan emoyhtiön määräämisvallassa, vai onko tämän lisäksi oltava konkreettisia viitteitä siitä, että emoyhtiö vaikuttaa tytäryhtiöidensä markkinakäyttäytymiseen; ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen oikeuskäytäntö on tältä osin epäyhtenäinen. [6] Lisäksi on selvitettävä, mihin emoyhtiön ratkaisevan vaikutuksen on tarkalleen ottaen kohdistuttava (ratkaisevan vaikutuksen kohde).

1 – Alkuperäinen kieli: saksa.

2 – Asia C-280/06, ETI ym., tuomio 11.12.2007 (Kok., s. I-10893).

3 – Sopimus Euroopan talousalueesta (EYVL 1994, L 1, s. 3).

4 – Asia T-112/05, Akzo Nobel ym. v. komissio, tuomio 12.12.2007 (Kok., s. II-5049).

5 – EY:n perustamissopimuksen 81 artiklan ja ETA-sopimuksen 53 artiklan mukaisesta menettelystä 9.12.2004 tehty komission päätös 2005/566/EY (Asia COMP IV/E-2/37.533 – Koliinikloridi), tiedoksiannettu numerolla K(2004) 4717, yhteenveto EUVL:ssä 2005, L 190, s. 22.

6 – Vrt. tästä tarkemmin tämän ratkaisuehdotuksen 63–68 kohta.

II Asiaa koskevat oikeussäännöt

4. Nyt esillä olevan asian oikeudellisen kehyksen muodostavat EY 81 artiklan 1 kohta, ETA-sopimuksen 53 artiklan 1 kohta ja asetuksen (EY) N:o 1/2003 [7] 23 artiklan 2 kohta.

5. EY 81 artiklan 1 kohdassa määrätään muun muassa seuraavaa:

”Yhteismarkkinoille soveltumattomia ja kiellettyjä ovat sellaiset yritysten väliset sopimukset, yritysten yhteenliittymien päätökset sekä yritysten yhdenmukaistetut menettelytavat, jotka ovat omiaan vaikuttamaan jäsenvaltioiden väliseen kauppaan ja joiden tarkoituksena on estää, rajoittaa tai vääristää kilpailua yhteismarkkinoilla tai joista seuraa, että kilpailu estyy, rajoittuu tai vääristyy yhteismarkkinoilla, ja erityisesti sellaiset sopimukset, päätökset ja menettelytavat

a) joilla suoraan tai välillisesti vahvistetaan osto- tai myyntihintoja taikka muita kauppaehtoja;

b) joilla rajoitetaan tai valvotaan tuotantoa, markkinoita, teknistä kehitystä taikka investointeja;

c) joilla jaetaan markkinoita tai hankintalähteitä;

– –.”

6. ETA-sopimuksen 53 artiklan 1 kohdan määräys on sisällöltään keskeisiltä osin samanlainen kuin EY 81 artiklan 1 kohta, mutta se koskee ETA-sopimuksen osapuolten välistä kauppaa ja sen alueellista soveltamisalaa.

7. Asetuksen N:o 1/2003 23 artiklan 2 kohdassa säädetään seuraavaa:

”Komissio voi päätöksellään määrätä yrityksille tai yritysten yhteenliittymille sakon – –, jos ne tahallaan tai tuottamuksesta

7 – Perustamissopimuksen 81 ja 82 artiklassa vahvistettujen kilpailusääntöjen täytäntöönpanosta 16.12.2002 annettu neuvoston asetus (EY) N:o 1/2003 (EYVL 2003, L 1, s. 1).

a) rikkovat perustamissopimuksen 81 artiklan tai 82 artiklan määräyksiä;

– –.

Kunkin rikkomiseen osallisen yrityksen tai yritysten yhteenliittymän osalta sakko on enintään kymmenen prosenttia sen edellisen tilikauden liikevaihdosta.

– –”

III Riita-asian tausta

A *Tosiseikat ja hallinnollinen menettely*

8. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin viittaa valituksenalaisessa tuomiossaan [8] komission esittämiin toteamuksiin, joiden mukaan nyt esillä olevan asian taustalla on seuraava tilanne

9. Komissio aloitti maailmanlaajuista koliinikloriditeollisuutta koskevan tutkimusmenettelyn saatuaan huhtikuussa 1999 sakoista vapauttamista tai niiden lieventämistä koskevan pyynnön yhdysvaltalaiselta yritykseltä.

10. Koliinikloridi kuuluu vesiliukoisten B-vitamiinien ryhmään (B4-vitamiini), jota käytetään pääasiassa rehuteollisuudessa lisäravinteena. Paitsi valmistajia koliinikloridimarkkinat koskevat myös yhtäältä jalostajia, jotka ostavat tuotteen valmistajilta nestemäisenä ja muuntavat sen kantoaineena käytettäväksi koliinikloridiksi joko valmistajien lukuun tai omaan lukuunsa, ja toisaalta jälleenmyyjiä.

11. Myös valittajat, viisi Akzo Nobel -konsernin yhtiötä, toimivat koliinikloridimarkkinoilla. Akzo Nobel NV, jonka kotipaikka on Alankomaat, on Akzo Nobel -konsernin emoyhtiö, jolla on (pelkkänä holdingyhtiönä) täysi määräämisvalta tytäryhtiöissään Akzo Nobel Chemicals International BV:ssä ja Akzo Nobel Nederland BV:ssä. Viimeksi mainitulla on täysi määräämisvalta tytäryhtiössään Akzo Nobel Chemicals BV:ssä, joka puolestaan omistaa tytäryhtiönsä Akzo Nobel Functional Chemical BV:n koko osakekannan.

12. Tutkimusmenettelyn päättymisen jälkeen komissio totesi riidanalaisen päätöksen 1 artiklassa, että valittajat ovat

8 – Vrt. erityisesti valituksenalaisen tuomion 1–20 kohta.

maailmanlaajuisella tasolla ja Euroopan tasolla osallistuneet sopimuksiin ja yhdenmukaisiin menettelytapoihin, joilla sovittiin hinnoista, jaettiin markkinat ja sovittiin kilpailijoiden vastaisista toimista koliinikloridialalla Euroopan talousalueella, ja ovat siten rikkoneet EY 81 artiklan 1 kohtaa ja ETA-sopimuksen [9] 53 artiklan 1 kohtaa.

13. Toteamiensa rikkomisten perusteella komissio määräsi riidanalaisen päätöksen 2 artiklassa Akzo Nobel NV:lle, Akzo Nobel Nederland BV:lle, Akzo Nobel Chemicals International BV:lle, Akzo Nobel Chemicals BV:lle ja Akzo Nobel Functional Chemicals BV:lle yhteisvastuullisesti 20,99 miljoonan euron sakot.

14. Riidanalaisen päätöksen 3 artiklassa komissio määräsi valittajat lopettamaan heti 1 artiklassa mainitun rikkomisen ja pidättymään vastedes harjoittamasta todetun rikkomisen kaltaista toimintaa ja toteuttamasta toimenpiteitä, joilla on samanlaisia tai vastaavia tavoitteita tai vaikutuksia.

15. Perusteluissaan komissio totesi, että päätös on tytäryhtiöiden itsenäisyyden puuttumisen vuoksi osoitettava myös emoyhtiö Akzo Nobel NV:lle, vaikka se ei itse ollut – toisin kuin edellä mainitut tytäryhtiöt – osallistunut kartelliin. [10] Samasta syystä komissio perusti koko päätöksen myös muilta osin kuin sakon määrittämisen osalta Akzo Nobel -konsernin markkinaosuuteen tai liikevaihtoon. [11]

B *Oikeudenkäynti*

16. Akzo Nobel NV, Akzo Nobel Nederland BV, Akzo Nobel Chemicals International BV, Akzo Nobel Chemicals BV ja Akzo Nobel Functional Chemicals BV nostivat komission riidanalaisesta päätöksestä yhteisen kanteen ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa, jossa ne vaativat, että päätös kumotaan ja että komissio velvoitetaan korvaamaan oikeudenkäyntikulut. Komissio sitä vastoin vaati, että Akzo Nobel Nederlandin, Akzo Nobel Chemicals Internationalin ja Akzo Nobel Chemicalsin kanne jätetään tutkimatta tai todetaan ilmeisen perusteettomaksi, että kanne hylätään muilta osin ja että kantajat velvoitetaan korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

17. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin vahvisti 12.12.2007 antamallaan tuomiolla riidanalaisen päätöksen kokonaisuudessaan. Se hylkäsi kanteen ja määräsi kantajat korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

9 – Päätöksen perustana on – EY 81 artiklan ohella – ETA-sopimuksen 53 artikla ETA-sopimuksen voimaantulosta 1.1.1994 alkaen.

10 – Vrt. riidanalaisen päätöksen johdanto-osan 168–175 perustelukappale.

11 – Vrt. riidanalaisen päätöksen johdanto-osan 12, 42, 44 ja 201–203 perustelukappale.

18. Yhteisöjen tuomioistuimen kirjaamoon 3.3.2008 saapuneella yhteisellä valituksella Akzo Nobel NV, Akzo Nobel Nederland BV, Akzo Nobel Chemicals International BV, Akzo Nobel Chemicals BV ja Akzo Nobel Functional Chemicals BV vaativat nyt, että yhteisöjen tuomioistuin

– kumoaa tuomion sikäli kuin siinä hylättiin kanneperuste, joka koski sitä, että Akzo Nobel NV:n katsottiin virheellisesti olevan yhteisvastuussa kilpailusääntöjen rikkomisesta

– kumoaa riidanalaisen päätöksen sikäli kuin Akzo Nobel NV oli sen mukaan vastuussa kilpailusääntöjen rikkomisesta

– velvoittaa komission korvaamaan tähän valitukseen liittyvät kulut sekä ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa käytyyn menettelyyn liittyvät kulut sikäli kuin ne koskevat tässä valituksessa esitettyä perustetta.

19. Komissio vaatii puolestaan, että yhteisöjen tuomioistuin

– hylkää valituksen ja

– velvoittaa valittajat korvaamaan oikeudenkäyntikulut.

20. Valitusta käsiteltiin kirjallisesti yhteisöjen tuomioistuimessa. Yksikään asianosainen ei vaatinut suullista käsittelyä.

IV Asian arviointi

A *Valituksen tutkittavaksi ottaminen*

21. Komissio esittää kahdenlaisia väitteitä valituksen tutkittavaksi ottamista vastaan.

22. Ensimmäisellä väitteellään komissio kyseenalaistaa valituksen oikeutuksen eli useimpien valittajien oikeussuojan tarpeen. Komissio toteaa, että valitus kohdistuu ainoastaan Akzo Nobel NV:n yhteisvastuuseen, minkä vuoksi Akzo Nobel Nederland BV:llä, Akzo Nobel Chemicals International BV:llä, Akzo Nobel Chemicals BV:llä ja Akzo Nobel Functional Chemicals BV:llä ei ole asiavaltuutta.

23. Komission ensimmäinen väite on virheellinen. Yhteisöjen tuomioistuimen perussäännön 56 artiklan toisen kohdan ensimmäisen virkkeen nojalla muutosta voivat hakea kaikki asianosaiset pelkästään sen perusteella, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on hylännyt niiden vaatimukset. [12]

24. Mitä sitten tulee *oikeussuojan tarpeeseen*, vakiintuneessa oikeuskäytännössä edellytetään, että asianosaisen valitus voi mahdollisesti tuottaa hänelle jotakin hyötyä. [13] Myös tämä edellytys täyttyy Akzo Nobel Nederland BV:n, Akzo Nobel Chemicals International BV:n, Akzo Nobel Chemicals BV:n ja Akzo Nobel Functional Chemicals BV:n osalta, nimittäin vaikka nyt esillä oleva valitus on kohdistettu ainoastaan Akzo Nobel NV:n yhteisvastuuseen, valitus voi käytännössä tuottaa hyötyä muillekin valittajille.

25. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen tuomiossa vahvistettiin nimittäin 20,99 miljoonan euron sakko, jonka komissio oli määrännyt yhteisvastuullisesti valittajille. Mikäli tämä pysyy voimassa, komissio voi yhteisvastuullisuuden periaatteiden mukaisesti vapaasti vaatia ketä tahansa valittajista maksamaan sakon kokonaisuudessaan. Mikäli ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen tuomio kuitenkin kumottaisiin Akzo Nobel NV:n vastuun osalta, sakon määrittämisessä ei pidä enää ottaa huomioon koko Akzo Nobel -konsernin markkinaosuutta tai liikevaihtoa, minkä vuoksi tytäryhtiöiden yhteisvastuullinen sakko olisi puolestaan huomattavasti aiempaa pienempi. Muille valittajille olisi näin ollen merkittävää hyötyä siitä, että kokonaissumma, jota komissio voi yhteisvastuullisesti vaatia kultakin valittajalta, pienenisi huomattavasti. Tämä vähentäisi myös mahdollista riskiä, joka koskee kokonaisvelan epäonnistunutta tasaamista konsernin sisällä.

26. Toisessa valituksen tutkittavaksi ottamista vastaan esittämässään väitteessä komissio esittää, että valitus sisältää *uuden väitteen, jota ei voida ottaa tutkittavaksi*. Valittajat eivät ole komission mukaan sellaisenaan kiistäneet ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa olettamaa, jonka mukaan emoyhtiöllä on ratkaiseva vaikutus tytäryhtiössään, joka on sen täysimääräisessä määräämisvallassa. Lisäksi komissio väittää, etteivät valittajat ole esittäneet ensimmäisessä oikeusasteessa, että ratkaisevan vaikutuksen kohteen laaja tulkinta olisi ristiriidassa henkilökohtaista vastuuta koskevan periaatteen kanssa, kuten ne nyt väittävät.

27. Myös komission tämä väite on hylättävä.

12 – Vrt. myös asia C-383/99 P, Procter & Gamble v. SMHV, tuomio 20.9.2001 ("Baby-dry"[*], Kok., s. I-6251, 18 kohta); asia C-362/05 P, Wunenburger v. komissio, tuomio 7.6.2007 (Kok., s. I-4333, 36 kohta) ja asia C-71/07 P, Campoli v. komissio, tuomio 17.7.2008 (Kok., s. I-5887, 39 kohta). [* Asteriskilla merkityt nimet ovat tässä ratkaisuehdotuksessa asioille annettuja kutsumanimiä. Oikeustapauskokoelmassa käytetty asian nimi on annettu ensimmäisessä alaviitteessä, jossa asiaan viitataan.]

13 – Asia C-19/93 P, Rendo ym. v. komissio, tuomio 19.10.1995 (Kok., s. I-3319, 13 kohta); asia C-174/99 P, parlamentti v. Richard, tuomio 13.7.2000 (Kok., s. I-6189, 33 kohta) ja asia C-277/01 P, parlamentti v. Samper, tuomio 3.4.2003 (Kok., s. I-3019, 30 kohta); vrt. lisäksi asiassa C-413/06 P, Bertelsmann ja Sony v. Impala, 13.12.2007 esittämäni ratkaisuehdotus (Kok., s. I-4951, 75 kohta).

28. Yhteisöjen tuomioistuimen työjärjestyksen 42 artiklan 2 kohdan, luettuna yhdessä 118 artiklan kanssa, nojalla valituksen käsittelyn kuluessa ei saa vedota uuteen perusteeseen. Valittaja voi kuitenkin esittää ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa esittämiensä perusteiden ohella uusia väitteitä etenkin, jos ne liittyvät ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen oikeudellisen käsityksen sisältävään valituksenalaiseen tuomioon. [14] Toisin kuin komissio väittää, ratkaisevaa ei ole, onko valittaja ylipäänsä esittänyt uuden väitteen, vaan se, onko uusi väite itsenäinen peruste vai onko se ainoastaan oikeudenkäynnissä jo esitetyn perusteen hyväksyttävissä oleva laajennus. [15]

29. Vaikka oletettaisiin, että valittajat olisivat nyt esillä olevassa asiassa tosiasiassa vasta muutoksenhakumenettelyssä esittäneet väitteitä olettamaa koskevan säännön pätevyyttä vastaan sellaisenaan, ne olisivat tällä tavoin ainoastaan laajentaneet ensimmäisessä oikeusasteessa jo esittämäänsä perustetta. Valittajat ovat nimittäin jo ensimmäisessä oikeusasteessa todenneet muun muassa, että Akzo Nobel NV:tä on pidetty perusteettomasti yhteisvastuullisena, koska se ei muodosta taloudellista kokonaisuutta tytäryhtiöidensä kanssa eikä se näin ollen ole EY 81 artiklassa tarkoitettu yritys, koska sillä ei ole ”ratkaisevaa vaikutusta” tytäryhtiöidensä markkinakäyttäytymiseen. Riitauttaessaan nyt muutoksenhakumenettelyssä nimenomaisesti myös olettamaa koskevan säännön soveltamisen valittajat ainoastaan täydentävät väitettään, joka koskee Akzo Nobel NV:n ”ratkaisevan vaikutuksen” puuttumista. Koska olettamaa koskeva sääntö palvelee tosiasiassa ainoastaan ”ratkaisevan vaikutuksen” perusteen käytännön soveltamista ja muotoilua, se liittyy läheisesti tähän perusteeseen.

30. Näin on erityisesti, kun otetaan huomioon, että EY 225 artiklan, yhteisöjen tuomioistuimen perussäännön 58 artiklan ensimmäisen kohdan ja yhteisöjen tuomioistuimen työjärjestyksen 112 artiklan 1 kohdan c alakohdan nojalla valituksessa ei sen luonteen mukaisesti pidä rajoittua ainoastaan toistamaan ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa jo esitetyt perusteet ja väitteet, vaan siinä on esitettävä toteamuksia erityisesti väitetystä ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen oikeudellisesta virheestä. [16] Koska ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on tuomiossaan [17] käsitellyt perusteellisesti olettamaa koskevaa sääntöä, valittajat olisivat joka tapauksessa tarkastelleet tätä sääntöä valituskirjelmässään. Ensimmäisessä oikeusasteessa tämä ei sitä vastoin ollut vielä ehdottoman välttämätöntä, koska komissio ei käsitellyt riidanalaisessa päätöksessään yksityiskohtaisesti – toisin kuin ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin teki valituksenalaisessa tuomiossaan – olettamaa koskevaa sääntöä.

31. Myöskään yhteisöjen tuomioistuimen työjärjestyksen 118 artiklan tavoite ei edellytä nyt esillä olevassa asiassa muunlaista oikeu-

14 – Yhdistetyt asiat C-74/00 P ja C-75/00 P, Falck ja Acciaierie di Bolzano v. komissio, tuomio 24.9.2002 (Kok., s. I-7869, 178 kohta); asia C-229/05 P, PKK ja KNK v. neuvosto, tuomio 18.1.2007 (Kok., s. I-439, 64–66 kohta) ja asia C-295/07 P, komissio v. Département du Loiret, tuomio 11.12.2008 (Kok., s. I-9363, 99 kohta); vrt. myös 26.10.2006 esittämäni ratkaisuehdotus asiassa C-412/05 P, Alcon v. SMHV, tuomio 26.4.2007 (Kok., s. I-3569, ratkaisuehdotuksen 17 ja 18 kohta).

15 – Vrt. tästä edellä alaviitteessä 14 mainittu oikeuskäytäntö; vastaavasti yhteisöjen tuomioistuimen työjärjestyksen 42 artiklan 2 kohtaa koskeva asia 306/81, Verros v. parlamentti, tuomio 19.5.1983 (Kok., s. 1755, 9 kohta); asia C-301/97, Alankomaat v. neuvosto, tuomio 22.11.2001 (Kok., s. I-8853, 166 ja 169 kohta) ja asia C-66/02, Italia v. komissio, tuomio 15.12.2005 (Kok., s. I-10901, 85 ja 86 kohta).

16 – Asia C-352/98 P, Bergaderm ja Goupil v. komissio, tuomio 4.7.2000 (Kok., s. I-5291, 34 ja 35 kohta); asia C-487/06 P, British Aggregates v. komissio, tuomio 22.12.2008 (Kok., s. I-10505, 121 kohta) ja asia C-431/07 P, Bouygues ym. v. komissio, tuomio 2.4.2009 (Kok., s. I-2665, 86 kohta); vrt. myös asia C-202/07 P, France Télécom v. komissio, tuomio 2.4.2009 (Kok., s. I-2369, 69 kohta).

17 – Vrt. tuomion 60–62 kohta.

dellista arviointia. Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan tällä säännöksellä on tarkoitus estää se, että yhteisöjen tuomioistuimessa kannetta laajennettaisiin ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa käsiteltyyn asiaan nähden. Yhteisöjen tuomioistuin on siten valitusasioissa toimivaltainen tutkimaan ainoastaan oikeudellisen ratkaisun, jonka ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on tehnyt sille esitetyistä perusteista ja perusteluista. [18] Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on kuitenkin nyt esillä olevassa asiassa jo käsitellyt laajasti olettamaa koskevan säännön edellytyksiä ja sovellettavuutta Akzo Nobel NV:n osalta. [19]

32. Vastaavasti myöskään valittajien väite, jonka mukaan ratkaisevan vaikutuksen kohteen laaja tulkinta on ristiriidassa henkilökohtaisen vastuun periaatteen kanssa, ei ole uusi peruste, jota ei voitaisi ottaa tutkittavaksi. Valittajat ovat nimittäin jo ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa todenneet, että emoyhtiön ratkaiseva vaikutus tulee kyseeseen ainoastaan silloin, kun emoyhtiö vastaa tytäryhtiön kauppapolitiikan erityisnäkökohdista. [20] Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin – joka ottaa tässä yhteydessä lähtökohdaksi kohteen laajan tulkinnan – hylkäsi tämän väitteen tuomiossaan. Kun valittajat tuovat nyt esiin tämän – valittajien käsityksen mukaan liian laajan – tulkinnan seuraukset, ne viittaavat ainoastaan ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen siitä esittämiin toteamuksiin.

33. Valittajien väitettä on näin ollen pidettävä sellaisena uutena väitteenä, joka voidaan ottaa tutkittavaksi, koska se liittyy perusteeseen, joka oli jo ensimmäisen oikeusasteen menettelyn kohteena. Myöskään tältä osin ei ole vaaraa siitä, että yhteisöjen tuomioistuin ylittäisi muutoksenhakumenettelyä koskevan toimivaltansa, sillä ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on jo laajasti tarkastellut emoyhtiön ratkaisevan vaikutuksen kohdetta koskevaa kysymystä. [21]

34. Valitus on näin ollen otettava kokonaisuudessaan tutkittavaksi.

B *Valituksen perusteltavuus*

35. Valittajat väittävät, että riidanalainen päätös on osoitettu virheellisesti myös Akzo Nobel NV:lle, minkä vuoksi viimeksi mainittu on Akzo Nobel -konsernin emoyhtiönä asetettu virheellisesti vastuuseen tytäryhtiöidensä kartellitoiminnasta. Valittajat vetoavat tähän ja esittävät yhden ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen tuomiota koskevan valitusperusteen. Ne väittävät, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on tulkinnut virheellisesti EY 81 artiklassa ja asetuksen N:o 1/2003 23 artiklan 2 kohdassa tarkoitettua yrityksen käsitettä ja soveltanut sitä väärin, kun se on tarkastellut Akzo Nobel NV:tä ja sen tytäryhtiöitä *yhtenä yrityksenä*.

18 – Asia C-136/92 P, komissio v. Brazzelli Lualdi ym., tuomio 1.6.1994 (Kok., s. I-1981, 57–59 kohta); yhdistetyt asiat C-189/02 P, C-202/02 P, C-205/02 P–C-208/02 P ja C-213/02 P, Dansk Rørindustri ym. v. komissio, tuomio 28.6.2005 (Kok., s. I-5425, 165 kohta); asia C-167/04 P, JCB Service v. komissio, tuomio 21.9.2006 (Kok., s. I-8935, 114 kohta); edellä alaviitteessä 14 mainittu asia PKK ja KNK v. neuvosto, tuomion 61 ja 66 kohta ja edellä alaviitteessä 16 mainittu asia France Télécom v. komissio, tuomion 60 kohta.

19 – Vrt. tuomion 60–62 kohta.

20 – Vrt. tuomion 63 kohta, jonka sisältämän kuvauksen mukaan tällä väitteellä on ”keskeinen asema” kantajien kirjelmissä.

21 – Vrt. tuomion 63–65 kohta.

1. Alustavat huomautukset

36. Kartellitoiminnan syyksilukemista koskeva perustavanlaatuinen ongelma perustuu siihen, että kilpailusääntöjen adressaatit ja kilpailuviranomaisten päätösten adressaatit eivät ole välttämättä samat. [22]

37. Kilpailusäännöt on nimittäin osoitettu yrityksille, ja niitä sovelletaan yritysten organisaatiosta ja oikeudellisesta muodosta riippumatta, [23] mutta kilpailuviranomaisten päätökset, jotka koskevat kilpailusääntöjen rikkomisen seuraamuksia, voivat olla osoitettuja ainoastaan henkilöille etenkin siksi, että nämä päätökset on tarvittaessa pantava täytäntöön. [24] Siksi jokaisessa tapauksessa, jossa kilpailuviranomainen määrää seuraamuksia kartellitoiminnasta, nousee esiin kysymys tämän toiminnan syyksilukemisesta todelliselle henkilölle. [25]

38. Syyksilukemisen arviointiperusteiden valinnassa on otettava huomioon sekä määrättyjen toimenpiteiden seuraamuksen luonne että niiden merkitys ja tarkoitus.

39. Kartellitoiminnan seurauksena määrättyjen kilpailuviranomaisten toimenpiteiden – erityisesti sakkojen – *seuraamuksen luonteesta* seuraa, että kyseessä on ainakin rikosoikeuteen liittyvä ala. Ratkaisevaa kartellitoiminnan syyksilukemisen kannalta on siksi *henkilökohtaisen vastuun periaate*, [26] joka puolestaan perustuu oikeusvaltioperiaatteeseen ja syyllisyysperiaatteeseen. [27] Henkilökohtainen vastuu tarkoittaa sitä, että kartellitoiminnasta on katsottava olevan vastuussa

22 – Vrt. tästä ja jäljempänä olevasta myös 3.7.2007 esittämäni ratkaisuehdotus asiassa C-280/06, ETI ym., tuomio 11.12.2007 (Kok., s. I-10893, ratkaisuehdotuksen 68–72 kohta).

23 – Edellä alaviitteessä 2 mainittu asia ETI ym., tuomion 38 ja 43 kohta.

24 – EY 256 artiklan ensimmäisen kohdan nojalla komission päätös, jossa määrätään maksuvelvollisuus, on täytäntöönpanokelpoinen. Perustamissopimuksen saksankielisestä toisinnosta puuttuu selventävä viittaus, mutta monista muista kielitoisinnoista käy ilmi, että kyseessä täytyy olla sellaisten päätösten täytäntöönpano, jotka on osoitettu luonnollisille henkilöille tai oikeushenkilöille; vrt. esim. ranskaksi (”personnes”), italiaksi (”persone”), englanniksi (”persons”), portugaliksi (”pessoas”) ja espanjaksi (”personas”) sekä – erityisen selkeä – hollanninkielinen toisinto (”natuurlijke of rechtspersonen”).

25 – Erityisen selkeästi tältä osin asia T-6/89, Enichem Anic v. komissio, tuomio 17.12.1991 (Kok., s. II-1623, Kok. Ep. XI, s. II-1, 236 kohta) ja yhdistetyt asiat T-305/94–T-307/94, T-313/94–T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 ja T-335/94, Limburgse Vinyl Maatschappij ym. v. komissio, tuomio 20.4.1999 (”PVC II”, Kok., s. II-931, 978 kohta); vastaavasti yhdistetyt asiat C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P ja C-219/00 P, Aalborg Portland ym. v. komissio, tuomio 7.1.2004 (Kok., s. I-123, 60 kohta).

26 – Asia C-49/92 P, komissio v. Anic Partecipazioni, tuomio 8.7.1999 (Kok., s. I-4125, 78 ja 145 kohta) ja edellä alaviitteessä 2 mainittu asia ETI ym., tuomion 39 kohta. Myös jäsenvaltioiden kansallisissa oikeusjärjestyksissä asetetaan säännönmukaisesti henkilökohtaisen vastuun periaate kartellitoiminnan syyksilukemisen lähtökohdaksi.

27 – Vrt. tästä myös julkisasiamies Ruiz-Jarabo Colomerin 11.2.2003 esittämä ratkaisuehdotus edellä alaviitteessä 25 mainituissa yhdistetyissä asioissa Aalborg Portland ym. v. komissio, erityisesti ratkaisuehdotuksen 63–65 kohta. Syyllisyysperiaate ilmenee esimerkiksi myös asetuksen N:o 1/2003 23 artiklan 2 kohdasta, jonka nojalla *tahallisesta* tai *tuottamuksellisesta* toiminnasta määrätään sakko.

lähtökohtaisesti sen luonnollisen henkilön tai oikeushenkilön, joka johtaa kartelliin osallistunutta yritystä; [28] toisin sanoen siitä vastaa tämän yrityksen taustalla oleva oikeussubjekti.

40. Mitä tulee määrättyjen toimenpiteiden *merkitykseen ja tarkoitukseen*, on pidettävä mielessä, että niillä pyritään varmistamaan kilpailusääntöjen tehokas täytäntöönpano, jolla taataan, ettei kilpailu vääristy (EY 3 artiklan 1 kohdan g alakohta); siksi niiden on määrä ehkäistä ennalta taloudellisten toimijoiden syyllistymistä kartellitoimintaan. [29]

41. Kun perusteena käytetään henkilökohtaista vastuuta, siten edistetään yleensä samalla myös kilpailusääntöjen tehokasta täytäntöönpanoa. Yrittäjä vaikuttaa nimittäin ratkaisevasti yrityksen markkinakäyttäytymiseen, jota hänen on määrättyjen seuraamusten vaikutuksesta määrä muuttaa, jotta yrityksen toiminta on jatkossa kilpailusääntöjen mukaista. Samanaikaisesti seuraamuksella on yleistävä vaikutus, sillä se ehkäisee myös muiden taloudellisten toimijoiden osallistumista kartellitoimintaan.

42. Kun otetaan huomioon taloudellisten toimijoiden yhä monimutkaisempi organisaatiorakenne, saattaa olla niin, että yritys koostuu useammasta kuin yhdestä yhtiöstä ja ettei kartellitoiminnasta vastuussa oleva luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö ole – ainakaan yksin – se, joka näyttää ulospäin osallistuvan kartelliin. Kilpailusääntöjä sovellettaessa eri oikeushenkilöllisyydestä johtuva muodollinen ero kahden sopimuskumppanin välillä ei ole ratkaisevaa; merkityksellistä on niiden markkinakäyttäytymisen mahdollinen yhteneväisyys. [30]

43. Mikäli emoyhtiöllä on konsernirakenteessa ratkaiseva vaikutus tytäryhtiöihinsä, joista jotkin ovat – yhdessä kolmansien osapuolten kanssa – osallistuneet kartellitoimintaan, on henkilökohtaisen vastuun periaatteen ja kilpailusääntöjen tehokkaan täytäntöönpanon tavoitteen mukaista, että kaikki kartelliin osallistuneet konsernin yhtiöt yhdessä emoyhtiön kanssa asetetaan vastuuseen kartellitoiminnan ehkäisemiseksi. Ainoastaan siten voidaan varmistaa myös se, että määrättävän sakon arvioinnissa otetaan asianmukaisesti huomioon koko yrityksen

28 – Vastaavasti asia C-248/98 P, KNP BT v. komissio, tuomio 16.11.2000 (Kok., s. I-9641, 71 kohta); asia C-279/98 P, Cascades v. komissio, tuomio 16.11.2000 (Kok., s. I-9693, 78 kohta); asia C-286/98 P, Stora Kopparbergs Bergslags v. komissio, tuomio 16.11.2000 (Kok., s. I-9925, 37 kohta) ja asia C-297/98 P, SCA Holding v. komissio, tuomio 16.11.2000 (Kok., s. I-10101, 27 kohta); vrt. lisäksi asia T-327/94, SCA Holding v. komissio, tuomio 14.5.1998 (Kok., s. II-1373, 63 kohta).

29 – Vrt. tästä jo asia 41/69, ACF Chemiefarma v. komissio, tuomio 15.7.1970 (Kok., s. 661, Kok. Ep. I, s. 455, 173 kohta), jonka mukaan kartellitoiminnasta määrättävien seuraamusten tarkoituksena ”on poistaa lainvastainen käyttäytyminen sekä ehkäistä tällaisen käyttäytymisen toistuminen”; vrt. myös asia C-76/06 P, Britannia Alloys & Chemicals v. komissio, tuomio 7.6.2007 (Kok., s. I-4405, 22 kohta) ja edellä alaviitteessä 2 mainittu asia ETI ym., tuomion 40 ja 41 kohta. Tulevan kartellitoiminnan ehkäisemistä koskevasta tavoitteesta vrt. lisäksi asia C-289/04 P, Showa Denko v. komissio, tuomio 29.6.2006 (Kok., s. I-5859, 61 kohta) ja asia C-308/04 P, SGL Carbon v. komissio, tuomio 29.6.2006 (Kok., s. I-5977, 37 kohta).

30 – Vastaavasti asia C-217/05, Confederación Española de Empresarios de Estaciones de Servicio, tuomio 14.12.2006 (Kok., s. I-11987, 41 kohta).

taloudellinen valta ja että sakon täytäntöönpano ei vaarannu emoyhtiön ja sen tytäryhtiöiden välisten mahdollisten, tytäryhtiöitä hyödyttävien omaisuuden siirtojen vuoksi.

44. Yhteisöjen tuomioistuin on vakiintuneessa oikeuskäytännössään todennut, että tytäryhtiön toiminta voidaan siten lukea emoyhtiön syyksi erityisesti silloin, kun tytäryhtiö ei päätä itsenäisesti toiminnastaan markkinoilla vaan noudattaa pääasiallisesti emoyhtiön sille antamia ohjeita. [31]

45. Nyt esillä olevassa asiassa tämä problematiikka on ensisijaisena mielenkiinnon kohteena. On selvitettävä, oliko tytäryhtiön kartellitoiminta perusteltua lukea emoyhtiön Akzo Nobel NV:n syyksi. [32] Ensinnäkin valittajat väittävät, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on ottanut lähtökohdaksi virheelliset näyttövaatimukset, jotka koskevat Akzo Nobel NV:n ratkaisevaa vaikutusta tytäryhtiöihin (valitusperusteen ensimmäinen osa). Toiseksi valittajat väittävät, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on esittänyt virheellisen arvion kyseessä olevan vaikutuksen kohteesta sikäli kuin se on olettanut, että tässä yhteydessä on otettava huomioon kaikki yritysten väliset organisatoriset, taloudelliset ja oikeudelliset yhteydet, vaikka tosiasiassa huomioon olisi otettava ainoastaan kauppapolitiikka suppeassa merkityksessä (valitusperusteen toinen osa).

2. Näyttövaatimukset, jotka koskevat emoyhtiön ratkaisevaa vaikutusta tytäryhtiöidensä käyttäytymiseen (valitusperusteen ensimmäinen osa)

46. Valitusperusteen ensimmäisessä osassa viitataan näyttövaatimuksiin, jotka koskevat emoyhtiön ratkaisevaa vaikutusta tytäryhtiöidensä käyttäytymiseen. Valittajat väittävät, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on laiminlyönyt tuomion 60–62 kohdassa tähänastiseen oikeuskäytäntöön perustuvan näyttövelvollisuuden.

47. Nyt esillä olevan asian osapuolet ovat yhtä mieltä siitä, että emoyhtiö voidaan asettaa vastuuseen tytäryhtiön kartellitoiminnasta

31 – Vrt. tästä perusluonteisesti asia 48/69, Imperial Chemical Industries v. komissio, tuomio 14.7.1972 ("ICI"[*], Kok., s. 619, Kok. Ep. II, s. 25, 132–135 kohta); asia 52/69, Geigy v. komissio, tuomio 14.7.1972 ("Geigy"[*], Kok., s. 787, 44 kohta) ja asia 6/72, Europemballage ja Continental Can v. komissio, tuomio 21.2.1973 ("Continental Can"[*], Kok., s. 215, Kok. Ep. II, s. 89, 15 kohta); vastaavasti asia C-294/98, Metsä-Serla ym. v. komissio, tuomio 16.11.2000 (Kok., s. I-10065, 27 kohta); asia C-196/99 P, Aristrain v. komissio, tuomio 2.10.2003 (Kok., s. I-11005, 96 kohta); edellä alaviitteessä 18 mainitut yhdistetyt asiat Dansk Rørindustri ym. v. komissio, tuomion 117 kohta ja edellä alaviitteessä 2 mainittu asia ETI ym., tuomion 39 kohta luettuna yhdessä 49 kohdan kanssa.

32 – Nyt esillä olevan asian kohteena ei ole tähän läheisesti liittyvä ongelma, joka koskee kartelliin osallistuneen yrityksen markkinaseuraajan asettamista vastuuseen kartellitoiminnasta (vrt. tästä esim. edellä alaviitteessä 2 mainittu asia ETI ym.), minkä vuoksi sitä ei käsitellä jäljempänä. Nyt esillä oleva asia ei koske myöskään kysymystä siitä, onko markkinaseuraajan vastattava ja millä edellytyksin sen on vastattava sakkoihin perustuvista veloista, jotka on määrätty sen edeltäjälle.

kahden kumulatiivisen edellytyksen täyttyessä: emoyhtiön on ensinnäkin pystyttävä vaikuttamaan ratkaisevasti tytäryhtiönsä käyttäytymiseen, ja toiseksi sen on tosiasiassa käytettävä tätä vaikutusmahdollisuuttaan. [33]

48. Näin ollen jotta emoyhtiö *voi* vaikuttaa ratkaisevasti tytäryhtiönsä käyttäytymiseen, tytäryhtiön on oltava muutenkin kuin pelkästään taloudellisesti riippuvainen emoyhtiöstään. [34] Nyt esillä olevassa asiassa ei kuitenkaan ole tarpeen tutkia tarkemmin, millaista yhtiöiden välistä yhteyttä tämä edellyttää. [35] Emoyhtiö voi nimittäin joka tapauksessa vaikuttaa ratkaisevasti tytäryhtiönsä käyttäytymiseen silloin, kun sillä – kuten Akzo Nobel NV:llä nyt esillä olevassa asiassa – on täysi määräämisvalta tytäryhtiössään [36] joko välittömän osakkuuden tai muiden yhtiöiden osakkuuksiensa kautta.

49. Hyvin kiistanalaista on sen sijaan se, mitä edellytetään näytöltä, joka koskee emoyhtiön *ratkaisevan vaikutusmahdollisuuden tosiasiallista käyttöä* tytäryhtiöönsä. Toisin kuin komissio, valittajat katsovat, että kartellioikeudellinen vastuu tulee – ainakin riitatapauksessa – kyseeseen ainoastaan silloin, kun täysimääräisen määräämisvallan lisäksi on olemassa selkeitä viitteitä siitä, että emoyhtiö tosiasiallisesti vaikuttaa tytäryhtiönsä käyttäytymiseen. Yksinkertaistettuna voidaan sanoa, että valittajien näkemyksen mukaan ratkaisevan vaikutuksen osoittaminen edellyttää muutakin kuin emoyhtiön täysimääräistä määräämisvaltaa tytäryhtiössään.

50. Tämä valittajien näkemys ei ole vakuuttava. Kuten jäljempänä osoitan, yhteisöjen tuomioistuimen tähänastinen oikeuskäytäntö ei tue sitä. Oikeuskäytännön mukaan on pikemminkin olemassa *kumottavissa oleva olettama*, jonka mukaan emoyhtiö, jolla on täysimääräinen määräämisvalta tytäryhtiössään, tosiasiassa vaikuttaa ratkaisevasti tämän käyttäytymiseen (vrt. edellä a kohta). Mielestäni ei ole myöskään perusteltua jättää soveltamatta tätä olettamaa koskevaa sääntöä ja tiukentaa näyttövaatimuksia valittajien näkemysten mukaisesti siten, ettei pelkkä täysi määräämisvalta riitä (vrt. jäljempänä b kohta).

33 – Vrt. vastaavasti edellä alaviitteessä 31 mainittu asia ICI, tuomion 137 kohta ja asia 107/82, AEG-Telefunken v. komissio, tuomio 25.10.1983 (”AEG”[*], Kok., s. 3151, Kok. Ep. VII, s. 281, 50 kohdan ensimmäinen virke).

34 – Vastaavasti yhdistetyt asiat 32/78 ja 36/78–82/78, BMW Belgium ym. v. komissio, tuomio 12.7.1979 (Kok., s. 2435, 24 kohdan toinen virke).

35 – Oikeuskäytännöstä käy ilmi, että kilpailuoikeuden mukainen ratkaiseva vaikutus tai valvonta voidaan olettaa myös tapauksissa, joissa ei ole kyseessä täysimääräinen määräämisvalta (vrt. mm. edellä alaviitteessä 31 mainittu asia ICI, tuomion 136 ja 137 kohta).

36 – Pelkästään julkisia hankintoja koskevassa lainsäädännössä on asetettu vielä tiukempia vaatimuksia (asia C-458/03, Parking Brixen, tuomio 13.10.2005, Kok., s. I-8585, 64 kohta ja sitä seuraavat kohdat) sellaisissa tapauksissa, joissa oli ratkaistava, oliko kyse niin sanotusta talonsisäisestä kaupasta. Kuten olen todennut 1.3.2005 esittämässäni ratkaisuehdotuksessa asiassa Parking Brixen (vrt. erityisesti ratkaisuehdotuksen 75 ja 76 kohta), pidän tätä näkemystä virheellisenä. Tästä huolimatta asiassa Parking Brixen annettuun tuomioon perustuvaa talonsisäistä kauppaa koskevaa oikeuskäytäntöä ei kuitenkaan voida soveltaa nyt esillä olevan kaltaiseen tapaukseen. Siinä keskitytään nimittäin valvonnan erityiseen muunnokseen, jonka on nimenomaan ulotuttava yhtiöoikeuden ja kilpailuoikeuden mukaista ”tavanomaista” valvontaa pidemmälle: julkisen hankintaviranomaisen on valvottava toimeksiantoa suorittavaa ”samalla tavoin kuin omia toimipaikkojaan”.

a) Kumottavissa oleva olettama, jonka mukaan emoyhtiö vaikuttaa ratkaisevasti täydessä määräämisvallassaan olevan tytäryhtiön käyttäytymiseen

51. Yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan on olemassa *olettama*, jonka mukaan emoyhtiö myös tosiasiassa käyttää ratkaisevaa vaikutusmahdollisuuttaan tytäryhtiöönsä, joka on sen täydessä määräämisvallassa.

52. Jo asiassa AEG annetusta tuomiosta seuraa näin ollen, että kilpailunvastaisen toiminnan konsernin sisäisen syyksilukemisen yhteydessä ei ole tarpeen tutkia, onko emoyhtiö käyttänyt sillä olevaa mahdollisuutta vaikuttaa ratkaisevasti sataprosenttisesti hallussaan olevan tytäryhtiönsä myynti- ja hintapolitiikkaan; yhteisöjen tuomioistuimen mukaan täysimääräisessä määräämisvallassa oleva tytäryhtiö noudattaa ”väistämättä – – AEG:n yhtiöjärjestyksen mukaisten toimielinten – – hahmottelemia toimintaperiaatteita”, jotka ovat samoja kuin emoyhtiön toimintaperiaatteet. [37]

53. Tämä oikeuskäytäntö vahvistetaan asiassa Stora annetussa tuomiossa. Sen mukaan jo sen perusteella, että emoyhtiö omistaa täysin tytäryhtiönsä, voidaan olettaa, että emoyhtiö vaikuttaa ratkaisevasti tytäryhtiönsä toimintaan. [38]

54. Kyseessä on asiassa Stora annetun tuomion perusteella *kumottavissa oleva* olettama: yhteisöjen tuomioistuimen näkemyksen mukaan emoyhtiön velvollisuutena on (valittajana) tässä tapauksessa kumota ratkaisevaa vaikutusta koskeva olettama riittävien todisteiden avulla. [39]

55. Viittaamalla asiassa Stora annetun tuomion 28 ja 29 kohtaan valittajat yrittävät kuitenkin osoittaa, että yhteisöjen tuomioistuin rajasi niissä olettamaa koskevan säännön soveltamisalaa ja tiukensi toiminnan syyksilukemisen edellytyksiä tytäryhtiön ja emoyhtiön välillä. Kyseisissä tuomion kohdissa todetaan seuraavaa:

”28 Toisin kuin valittaja väittää, ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin ei näin ollen ole katsonut, että se, että emoyhtiö omistaa täysin tytäryhtiönsä, yksin riittäisi saattamaan emoyhtiön vastuunalaiseksi. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on lisäksi perustanut näkemyksensä siihen, ettei valittaja ollut kiistänyt sitä, että sillä oli mahdollisuus ratkaisevasti vaikuttaa tytäryhtiönsä myyntipolitiikkaan, ja siihen, ettei valittaja ollut myöskään esittänyt tytäryhtiönsä itsenäisyyttä koskevia väittämiään tukevia todisteita.

37 – Edellä alaviitteessä 33 mainittu asia AEG[*], tuomion 50 kohta.

38 – Edellä alaviitteessä 28 mainittu asia Stora[*], tuomion 29 kohdan toinen virke.

39 – Edellä alaviitteessä 28 mainittu asia Stora[*], tuomion 28 kohdan toinen virke ja 29 kohdan toinen virke.

29 Ei voida myöskään väittää, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin olisi tällä tavoin asettanut valittajalle todistustaakan näyttää toteen, että sen tytäryhtiö toimi itsenäisesti. Kun emoyhtiö kerran omisti täysin tytäryhtiönsä, ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on saanut perustellusti lähteä siitä, kuten komissio on todennut, että emoyhtiö todella oli vaikuttanut ratkaisevasti tytäryhtiönsä toimintaan, varsinkin todettuaan – –, että valittaja oli esiintynyt hallinnollisessa menettelyssä 'suhteessa komissioon Stora-konsernin yhtiöiden ainoana edustajana kyseisen kilpailusääntöjen rikkomisen osalta'. Tässä tilanteessa oli valittajan asiana kumota tämä olettama riittävin todistein."

56. Vastoin valittajien näkemystä ei tämän asiassa Stora annetun tuomion katkelman perusteella voida olettaa, että yhteisöjen tuomioistuin olisi poikennut aiemmasta oikeuskäytännöstään ja tiukentanut vaatimuksia, jotka koskevat kartellioikeudellisen vastuun jakamista emo- ja tytäryhtiöiden kesken.

57. Yhteisöjen tuomioistuin on kuitenkin todennut kyseessä olevassa asiassa ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen esittämien toteamusten tarkastelun yhteydessä, ettei ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin "ole katsonut, että se, että emoyhtiö omistaa täysin tytäryhtiönsä, yksin riittäisi saattamaan emoyhtiön vastuunalaiseksi". [40] Tämän perusteella ei kuitenkaan voida päätellä, että *kilpailuviranomaisten* velvollisuus on esittää seikkoja sen tueksi, että emoyhtiö vaikuttaa konkreettisesti täydessä määräämisvallassaan olevaan tytäryhtiöönsä, jotta tytäryhtiön kartellitoiminta voidaan lukea emoyhtiön syyksi. Pikemminkin tällä asiassa Stora annetun tuomion muotoilulla ainoastaan täsmennetään, että *emoyhtiö* voi riitatapauksessa vapaasti riitauttaa ratkaisevan vaikutuksen olemassaolon esittämällä todisteita ja siten kumota täyteen omistukseen perustuvan vaikutusta koskevan olettaman.

58. Tämä käy erityisen selvästi ilmi yhteisöjen tuomioistuimen asiassa Stora antaman tuomion myöhempien toteamusten tarkastelusta. Niissä todetaan, että "kun emoyhtiö kerran omisti täysin tytäryhtiönsä, ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on saanut perustellusti lähteä siitä – – että emoyhtiö todella oli vaikuttanut ratkaisevasti tytäryhtiönsä toimintaan" ja että valittajan – eli emoyhtiön – asiana oli "kumota tämä olettama riittävin todistein". [41]

59. Sitä seikkaa, että asiassa Stora konsernin emoyhtiö toimi ainoana komission yhteyshenkilönä muiden edustajana, ei pidä ymmärtää väärin olettamaa koskevan säännön rajoittamiseksi. Yhteisöjen tuomioistuin korostaa, aivan kuin ensimmäisen oi-

40 – Edellä alaviitteessä 28 mainittu asia Stora[*], tuomion 28 kohta.

41 – Edellä alaviitteessä 28 mainittu asia Stora[*], tuomion 29 kohta.

keusasteen tuomioistuinkin korosti, tuomiossaan tätä seikkaa. [42] Käyttämällä johdattelevaa sanaa ”varsinkin” tehdään kuitenkin selväksi, että se, että emoyhtiö on hallinnollisessa menettelyssä esiintynyt suhteessa komissioon Stora-konsernin ainoana edustajana, on ainoastaan täydentävä seikka, joka ei rajoita ratkaisevaa vaikutusta koskevaa aiempaa olettamaa, vaan voi joka tapauksessa lujittaa sitä. [43]

60. Yhteisöjen tuomioistuin ei näin ollen missään tapauksessa aseta asiassa Stora antamassaan tuomiossa uusia olettamaa koskevan säännön soveltamisedellytyksiä täysimääräistä määräämisvaltaa koskevan edellytyksen rinnalle. Tämä käy ilmi myös verrattaessa tuomiota julkisasiamies Mischon samassa asiassa esittämään ratkaisuehdotukseen, jonka mukaan emoyhtiötä ei voida asettaa toiminnasta vastuuseen pelkästään sen perusteella, että se omistaa tytäryhtiön täysin, vaan tässä yhteydessä tarvitaan edelleen ”jokin muu todiste”. [44] Yhteisöjen tuomioistuin ei nimenomaisesti yhtynyt näihin julkisasiamiehen toteamuksiin asiassa Stora antamassaan tuomiossa.

61. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin noudatti näin ollen yhteisöjen tuomioistuimen tähänastista oikeuskäytäntöä, kun se piti valituksenalaisen tuomionsa lähtökohtana kumottavissa olevaa olettamaa, jonka mukaan emoyhtiöllä, jolla on täysi määräämisvalta, on ratkaiseva vaikutus tämän toimintaan. [45] Valittajien esittämä vastakkainen väite on näin ollen perusteeton.

b) Emo- ja tytäryhtiöiden välisen kartellioikeudellisen vastuunjaon kohdentamista ei ole tarpeen tiukentaa

62. Vielä on tutkittava, olisiko yhteisöjen tuomioistuimen tarpeen tiukentaa nyt esillä olevassa asiassa todisteita koskevia vaatimuksia valittajien vaatimalla tavalla siten, että ne menisivät täysimääräistä määräämisvaltaa pidemmälle. Tämän asian pohdinta näyttää myös tarpeelliselta juuri ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen tuoreen oikeuskäytännön perusteella; tältä osin on syytä mainita erityisesti asioissa DaimlerChrysler [46] ja Bolloré [47] annetut tuomiot, joihin valittajat vetoavat väitteidensä tueksi.

63. Totean heti aluksi, etteivät ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen asioissa DaimlerChrysler ja Bolloré antamat tuomiot –

42 – Edellä alaviitteessä 28 mainittu asia Stora[*], tuomion 29 kohta.

43 – Vastaavasti myös asia T-354/94, Stora Kopparbergs Bergslags v. komissio, tuomio 28.2.2002 (Kok., s. II-843, 68 kohdan viimeinen virke).

44 – Julkisasiamies Mischon 18.5.2000 esittämä ratkaisuehdotus edellä alaviitteessä 28 mainitussa asiassa Stora[*], ratkaisuehdotuksen 40 kohdan viimeinen virke ja 48 kohta.

45 – Riidanalaisen tuomion 60–62 kohta.

46 – Asia T-325/01, DaimlerChrysler v. komissio, tuomio 15.9.2005 (”DaimlerChrysler”[*], Kok., s. II-3319, 219 kohta); tämä tuomio on lainvoimainen.

47 – Yhdistetyt asiat T-109/02, T-118/02, T-122/02, T-125/02 ja T-126/02, T-128/02 ja T-129/02, T-132/02 ja T-136/02, Bolloré v. komissio, tuomio 26.4.2007 (”Bolloré”[*], Kok., s. II-947, 132 kohta). Tästä tuomiosta on yhteisöjen tuomioistuimessa vireillä kolme valitusta, joiden kohteena eivät kuitenkaan ole perusteet, jotka koskevat kartellitoiminnan syyksilukemista tytäryhtiöiden ja emoyhtiön välillä; julkisasiamies Bot ehdottaa yhdistetyissä asioissa C-322/07 P, C-327/07 P ja C-338/07 P, Papierfabrik August Koehler ym. v. komissio, 2.4.2009 esittämässään ratkaisuehdotuksessa, että asiassa Bolloré[*] annettu tuomio kumotaan.

toisin kuin valittajat väittävät – viittaa lainkaan samaan suuntaan.

64. Ensinnäkin asiassa DaimlerChrysler annetussa tuomiossa ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin näyttää – ainakin pintapuolisesti tarkasteltuna – katsoneen, ettei se, että tytäryhtiö on täysimääräisesti emoyhtiön määräämisvallassa, yksin riitä ja että ratkaisevan vaikutuksen osoittaminen vaatii vielä lisätodisteita. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin toteaa nimittäin, että ”se seikka, että emoyhtiö omistaa täysin tytäryhtiönsä, ei yksin riitä saattamaan emoyhtiötä vastuuseen tytäryhtiönsä käyttäytymisestä”. [48] Välittömästi tämän toteamuksen yhteydessä ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin täsmentää kuitenkin seuraavaa: ”kun tytäryhtiön osakepääoma omistetaan kokonaisuudessaan, komissio voi laillisesti olettaa, että emoyhtiö tosiasiallisesti vaikuttaa ratkaisevasti tytäryhtiönsä käyttäytymiseen.” [49] Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin korostaa lisäksi, että riitatapauksessa emoyhtiön on kumottava tämä olettama riittävillä todisteilla. [50]

65. Se, että emoyhtiö oli esiintynyt hallinnollisessa menettelyssä suhteessa komissioon konsernin yhtiöiden ainoana edustajana, on – kuten johdattelevasta ilmaisusta ”erityisesti” käy ilmi – ainoastaan täydentävä seikka, joka ei rajoita ratkaisevaa vaikutusta koskevaa aiempaa olettamaa vaan voi joka tapauksessa lujittaa sitä. [51]

66. Tämän perusteella ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin ei vastoin ensivaikutelmaa ole omaksunut asiassa DaimlerChrysler antamassaan tuomiossa asioissa AEG ja Stora annettuihin tuomioihin perustuvan yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännön kanssa ristiriidassa olevaa näkemystä. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin noudattaa pikemminkin asiassa DaimlerChrysler antamassaan tuomiossa – kuten myös joissakin muissakin tuomioissaan [52] – tiukasti asioissa AEG ja Stora annettuja tuomioita ja soveltaa ainoastaan ratkaisevaa vaikutusta koskevaa olettamaa, jonka yhteisöjen tuomioistuin on tunnustanut. Tässä yhteydessä ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin ei millään tavoin tiukenna todisteita koskevia vaatimuksia siten, että ne menisivät täysimääräistä määräämisvaltaa pidemmälle.

67. Asiassa Bolloré antamassaan tuomiossa ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on kuitenkin menetellyt toisin. Se toteaa siinä seuraavaa: ”– – vaikka se seikka, että emoyhtiö omistaa täysin tytäryhtiönsä, onkin vahva osoitus siitä, että emoyhtiöllä on määräävä vaikutusvalta tytäryhtiönsä käyttäytymiseen markkinoilla, se ei kuitenkaan yksin riitä saattamaan emoyhtiötä vastuuseen tytäryhtiönsä käyttäytymisestä – –. Omistus-

48 – Edellä alaviitteessä 46 mainittu asia DaimlerChrysler[*], tuomion 219 kohta.

49 – Edellä alaviitteessä 46 mainittu asia DaimlerChrysler[*], tuomion 219 kohta.

50 – Edellä alaviitteessä 46 mainittu asia DaimlerChrysler[*], tuomion 220 kohta.

51 – Edellä alaviitteessä 46 mainittu asia DaimlerChrysler[*], tuomion 219 kohdan viimeinen lause.

52 – Asia T-65/89, BPB Industries ja British Gypsum v. komissio, tuomio 1.4.1993 (Kok., s. II-389, Kok. Ep. XIV, s. II-1, 149 kohta); yhdistetyt asiat T-305/94–T-307/94, T-313/94–T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 ja T-335/94, Limburgse Vinyl Maatschappij ym. v. komissio, tuomio 20.4.1999 (Kok., s. II-931, 961, 984 ja 985 kohta); asia T-203/01, Michelin v. komissio, tuomio 30.9.2003 (Kok., s. II-4071, 290 kohta); asia T-330/01, Akzo Nobel v. komissio, tuomio 27.9.2006 (Kok., s. II-3389, 81–83 kohta); asia T-314/01, Avebe v. komissio, tuomio 27.9.2006 (Kok., s. II-3085, 136 kohta) ja asia T-43/02, Jungbunzlauer v. komissio, tuomio 27.9.2006 (Kok., s. II-3435, 125 kohta).

osuuden lisäksi tarvitaan edelleen jokin muu tekijä, mutta sellaiseksi käyvät myös aihetodisteet.” [53]

68. Näillä asiassa Bolloré antamassaan tuomiossa esittämillä toteamuksilla ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin hylkää yhteisöjen tuomioistuimen asiassa AEG ja Stora antamissaan tuomioissa rajaamat kehykset. [54] Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin myötäilee pikemminkin – yhteisöjen tuomioistuimen tässä yhteydessä noudattamatta jättämää – julkisasiamies Mischon asiassa Stora esittämää ratkaisuehdotusta, johon se myös nimenomaisesti viittaa. Siitä on viime kädessä peräisin myös vaatimus, jonka mukaan ”omistusosuuden lisäksi tarvitaan edelleen jokin muu todiste”, joka voi olla myös aihetodiste. [55] Jäljempänä asiassa Bolloré antamassaan tuomiossa olevissa toteamuksissaan ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin tutkii erilaisia tosiseikkoja siltä osin, sisältävätkö ne aihetodisteita tytäryhtiöihin kohdistuvan Bollorén ratkaisevan vaikutuksen puolesta tai sitä vastaan sekä komission hallinnollisessa menettelyssä esittämien toteamusten ja asianosaisten ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa esittämien lausumien perusteella. [56] Ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on näin ollen tiukentanut asiassa Bolloré antamassaan tuomiossa vaatimuksia, jotka koskevat tytäryhtiöön kohdistuvaa emoyhtiön ratkaisevaa vaikutusta koskevaa näyttöä, siten, että ne menevät täysimääräistä määräämisvaltaa pidemmälle.

69. En katso, että yhteisöjen tuomioistuimen olisi seurattava ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen oikeudellista näkemystä, joka perustuu asiassa Bolloré annettuun tuomioon. Mikäli ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen tarkoituksena oli kyseessä olevassa tuomiossa ainoastaan jatkaa siihenastista oikeuskäytäntöä, se ei kuitenkaan ottanut huomioon yhteisöjen tuomioistuimen asioissa AEG ja Stora antamia tuomioita [57] ja hämärsi vallan olemassaolon ja sen tosiasiallisen käytön välisen eron. [58] Mikäli ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on sen sijaan tietoisesti halunnut ylittää tähänastisen oikeuskäytännön puitteet, se ei ole mitenkään perustellut tätä.

70. Ei ole myöskään olemassa vakuuttavia perusteita tiukentaa näyttövaatimuksia siten, että täysimääräisen määräämisvallan lisäksi tarvitaan myös muita todisteita.

71. Kilpailulainsäädännön tehokas soveltaminen edellyttää selkeitä sääntöjä. Yhteisöjen tuomioistuimen asioissa AEG ja Stora antamissa tuomioissa vahvistaman kaltainen olettamaa koskeva sääntö, joka antaa kilpailuviranomaisena toimivalle komissiolle mahdollisuuden lukea kartellitoiminta sellaisen emoyhtiön syyksi, jolla on täysi määräämisvalta tytäryhtiöissään, luo oikeusvarmuutta, ja sitä on käytännössä yksinkertaista soveltaa.

72. Yleisesti ottaen olettamaa koskevat säännöt eivät ole mitenkään poikkeuksellisia kilpailuoikeudessa. [59] Pikemminkin kilpailu-

53 – Edellä alaviitteessä 47 mainitut yhdistetyt asiat Bolloré[*], tuomion 132 kohta.

54 – Vrt. edellä tämän ratkaisuehdotuksen 51–60 kohta.

55 – Julkisasiamies Mischon esittämä ratkaisuehdotus edellä alaviitteessä 28 mainitussa asiassa, ratkaisuehdotuksen 48 kohta.

56 – Edellä alaviitteessä 47 mainitut yhdistetyt asiat Bolloré[*], tuomion 133–150 kohta.

57 – Vrt. tästä edellä tämän ratkaisuehdotuksen 51–60 kohta.

58 – Vrt. tästä edellä tämän ratkaisuehdotuksen 47 kohta.

59 – Vrt. mm. edellä alaviitteessä 26 mainittu asia komissio v. Anic Partecipazioni, tuomion 121 ja 126 kohta; asia C-199/92 P, Hüls v. komissio, tuomio 8.7.1999 (Kok., s. I-4287, 162 ja 167 kohta) ja edellä alaviitteessä 25 mainitut yhdistetyt asiat Aalborg Portland ym. v. komissio, tuomion 81 kohta.

sääntöjen rikkomista koskevan näytön esittämisen erityispiirteisiin kuuluu lisäksi se, että todistustaakan kantavilla viranomaisilla tai yksityisillä täytyy olla mahdollisuus tehdä tiettyjä päätelmiä tyypilliseen tapahtumien kulkuun perustuvien kokemussääntöjen perusteella. [60]

73. Mikäli tytäryhtiöt ovat konsernin emoyhtiön täydessä määräämisvallassa, emoyhtiö voi – kuten edellä on jo todettu [61] – vaikuttaa ratkaisevasti tytäryhtiöönsä. Emoyhtiö käyttää näin ollen tässä tapauksessa yksinomaista oikeutta nimittää tytäryhtiön johtoryhmän jäsenet, ja usein molemmissa yrityksissä on osittain samoja henkilöitä. Täysimääräisestä määräämisvallasta seuraa lisäksi, että muut osakkuudenhaltijat eivät voi vaikuttaa strategisiin päätöksiin tai tytäryhtiön päivittäiseen liiketoimintaan. Emoyhtiön ja kokonaan sen määräämisvallassa olevan tytäryhtiön intressit ovat näin ollen täysin yhdensuuntaiset. Tämän perusteella on mahdollista päätellä, ettei tytäryhtiö päätä itsenäisesti markkinakäyttäytymisestään vaan noudattaa emoyhtiönsä toiveita. [62]

74. Vetoaminen nyt kyseessä olevan kaltaiseen olettamaa koskevaan sääntöön ei johda – syyttömyysolettaman [63] kanssa ristiriitaiseen – todistustaakan kääntymiseen. Pikemminkin vahvistetaan ainoastaan *näyttökynnys*, [64] jonka on täytyttävä määritettäessä kartellioikeudellista vastuuta emo- ja tytäryhtiön välillä. Koska emoyhtiön täysimääräinen määräämisvalta tytäryhtiössään johtaa *prima facie* päätelmään, jonka mukaan emoyhtiö myös tosiasiassa vaikuttaa ratkaisevasti tytäryhtiönsä käyttäytymiseen, emoyhtiön on esitettävä tätä päätelmää vastaan pitävät vastatodisteet; muussa tapauksessa tämä päätelmä on riittävä täyttämään todistustaakan vaatimukset. [65] Kyseessä on toisin sanoen näyttötaakkojen vaihtelu, joka edeltää objektiivista todistustaakkaa koskevaa kysymystä. [66]

60 – Ks. tästä 19.2.2009 esittämäni ratkaisuehdotus asiassa C-8/08, T-Mobile Netherlands ym. (Kok., s. I-4529, 89 kohta).

61 – Vrt. tästä edellä tämän ratkaisuehdotuksen 48 kohta.

62 – Vastaavasti jo julkisasiamies Warnerin 22.1.1974 esittämä ratkaisuehdotus yhdistetyissä asioissa 6/73 ja 7/73, Commercial Solvents v. komissio, tuomio 6.3.1974 (Kok., s. 223, 266, Kok. Ep. II, s. 229).

63 – Syyttömyysolettamasta vrt. ihmisoikeuksista ja perusvapauksista tehdyn Euroopan yleissopimuksen (allekirjoitettu Roomassa 4.11.1950) 6 artiklan 2 kohta ja Euroopan unionin perusoikeuskirjan 48 artiklan 1 kohta (ensimmäinen julistus Nizzassa 7.12.2000, EYVL 2000, C 364, s. 1; toinen julistus Strasbourgissa 12.12.2007, EUVL 2007, C 303, s. 1), johon voidaan vedota viitteellisenä oikeuslähteenä, vaikka sillä ei tuolloin ollut primäärioikeuteen verrattavia sitovia vaikutuksia yhteisölle.

64 – *Näyttökynnys* tarkoittaa sitä, millä edellytyksillä jotain seikkaa on pidettävä toteen näytettynä. Se on erotettava *todistustaakasta*, joka ei ole nyt käsiteltävässä asiassa riidan kohteena. *Todistustaakka* kohdistuu ensinnäkin siihen, kenen on esitettävä tosiseikat ja mahdollisesti siihen kuuluvat todisteet *(subjektiivinen* tai *muodollinen todistustaakka*, josta käytetään myös nimitystä näyttötaakka); toiseksi todistustaakan jaosta ilmenee, kuka kantaa riskin tosiseikkojen jäämisestä selventämättä tai siitä, että väitettä ei näytetä toteen *(objektiivinen* tai *aineellinen todistustaakka*). Vrt. myös toteamukseni teoksessa Kokott, J., *Beweislastverteilung und Prognoseentscheidungen bei der Inanspruchnahme von Grund- und Menschenrechten*, Berlin/Heidelberg, 1993, s. 12 ja sitä seuraavat sivut.

65 – Vastaavasti – mutta eri asiayhteydessä – edellä alaviitteessä 25 mainitut yhdistetyt asiat Aalborg Portland ym. v. komissio, tuomion 79 kohta ja yhdistetyt asiat 110/88, 241/88 ja 242/88, Lucazeau ym., tuomio 13.7.1989 (Kok., s. 2811, 25 kohta).

66 – Vrt. tästä myös 8.12.2005 esittämäni ratkaisuehdotus asiassa C-105/04 P, Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied v. komissio, tuomio 21.9.2006 (Kok., s. I-8725, ratkaisuehdotuksen 73 kohta) ja edellä alaviitteessä 60 mainitussa asiassa T-Mobile Netherlands ym. esittämäni ratkaisuehdotuksen 89 kohta.

75. Emoyhtiön intressejä ei heikennetä nyt kyseessä olevan kaltaisella olettamaa koskevalla säännöllä. Emoyhtiö voi vapaasti kumota kokemussääntöihin perustuvan olettaman ratkaisevasta vaikutuksesta konkreettisessa yksittäistapauksessa näyttämällä toteen, että se pidättäytyy toimimasta eikä ole vaikuttanut tytäryhtiönsä markkinakäyttäytymiseen. [67] Tämän edellyttämät tosiseikat ja tiedot saadaan emo- ja tytäryhtiön sisäisistä menettelyistä. Tämän vuoksi on täysin perusteltua kohdentaa tätä koskeva todistustaakka tytäryhtiölle.

76. Tämän perusteella yhteisöjen tuomioistuimen olisi katsottava, että kun emoyhtiöllä on täysimääräinen määräämisvalta tytäryhtiössään, syntyy kumottavissa oleva olettama, jonka mukaan emoyhtiö vaikuttaa ratkaisevasti tytäryhtiön käyttäytymiseen.

c) Muuta

77. Lopuksi tutkin kahta valittajan väitettä, jotka koskevat todisteita siitä, onko tytäryhtiö, joka on kokonaan emoyhtiön määräämisvallassa, itsenäinen vai ei.

78. Valittajat väittävät ensinnäkin, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on laiminlyönyt vaatimukset, jotka perustuvat komission hallinnollisessa menettelyssä sovellettaviin puolustautumisoikeuksiin. Niiden mukaan komission on esitettävä todisteet tytäryhtiön itsenäisyyden puuttumisesta jo välitiedoksiannossaan. Nyt esillä olevassa asiassa komissio on valittajien mukaan käsitellyt tätä kysymystä vasta riidanalaisessa päätöksessään.

79. Jos lähtökohtaisesti oletetaan, kuten on ehdotettu, että emoyhtiö vaikuttaa ratkaisevasti täydessä määräämisvallassaan olevan tytäryhtiön käyttäytymiseen, tämä väite on perusteeton. Mainittu olettama vapauttaa nimittäin komission siitä, että sen on itse esitettävä mahdollisia todisteita emoyhtiön täydessä määräämisvallassa olevan tytäryhtiön itsenäisyydestä tai että sen on kuultava tätä varten menettelyn asianosaisia.

80. Komissio on välitiedoksiannossaan ainoastaan ilmoittanut yksiselitteisesti, kenelle oikeushenkilölle voidaan määrätä sakkoja, ja välitiedoksiannon täytyy olla myös suunnattu juuri tälle henkilölle. [68] Mikäli on perusteltua asettaa emoyhtiö

67 – Komissio esittää tästä perustellusti seuraavat esimerkit: a) emoyhtiö on investointiyhtiö ja käyttäytyy rahoitussijoittajan tavoin, b) emoyhtiöllä on ainoastaan tilapäisesti ja lyhytaikaisesti hallussaan kaikki tytäryhtiön osakkeet, c) emoyhtiö ei voi oikeudellisista syistä käyttää täysimääräisesti sataprosenttista omistustaan tytäryhtiössään; vrt. lisäksi julkisasiamies Warnerin edellä alaviitteessä 62 mainitussa asiassa esittämään ratkaisuehdotukseen sisältyvät esimerkit.

68 – Yhdistetyt asiat C-395/96 P ja C-396/96 P, Compagnie maritime belge transports ym. v. komissio, tuomio 16.3.2000 (Kok., s. I-1365, 143 ja 146 kohta); asia C-176/99 P, ARBED v. komissio, tuomio 2.10.2003 (Kok., s. I-10687, 21 kohta) ja edellä alaviitteessä 25 mainitut yhdistetyt asiat Aalborg Portland ym. v. komissio, tuomion 60 kohta.

vastuuseen sen täydessä määräämisvallassa olevan tytäryhtiön kartellitoiminnasta, riittää lähtökohtaisesti, että komissio esittää välitiedoksiannossaan yrityksen omistusrakenteen.

81. Emoyhtiön velvollisuutena on tällöin esittää pitävät vastatodisteet ratkaisevaa vaikutusta koskevan olettaman kumoamiseksi. Siltä osin kuin emoyhtiö ei ole esittänyt näitä vastatodisteita jo tutkintamenettelyssä, se voi esittää ne kirjallisissa vastineissaan väitetiedoksiantoon ja mahdollisessa suullisessa käsittelyssä. Komission tehtävänä on puolestaan arvioida nämä vastatodisteet ja tutkia siltä pohjalta väitetiedoksiannossaan tekemiään päätelmiä. [69]

82. Nämä vaatimukset ovat kiistatta täyttyneet nyt esillä olevassa asiassa.

83. Toiseksi valittajat arvostelevat ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen toteamusta, jonka mukaan emoyhtiö voi olla yhteisvastuussa tytäryhtiölleen määrätyn sakon maksamisesta, paitsi jos emoyhtiö näyttää toteen, että sen tytäryhtiö ”ei pääosin noudata ohjeita, jotka se antaa, ja käyttäytyy siis itsenäisesti markkinoilla”. [70] Valittajat väittävät, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin rajaa tällä tavoin vastatodisteiden esittämistä koskevan mahdollisuuden lainvastaisesti yksinomaan tapauksiin, joissa emoyhtiö on antanut tytäryhtiölle ohjeita, joita ei ole noudatettu.

84. Myöskään tämä väite ei pidä paikkaansa. Se perustuu tuomion selkeästi virheelliseen tulkintaan, jossa tuomion perusteluosan yksittäinen – kylläkin harhaanjohtava – lause irrotetaan asiayhteydestään. Kun tarkastellaan myös tuomion muita perusteita, käy riittävän selvästi ilmi, että ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin hyväksyy kaikki emoyhtiön vastatodisteet, ”joilla voidaan osoittaa tämän jälkimmäisen [tytäryhtiön] itsenäisyys”. [71] Tämä käsittää myös tapaukset, joissa emoyhtiö ei ole antanut tytäryhtiölleen mitään ohjeita.

d) Välipäätelmä

85. Edellä esitetyn perusteella valitusperusteen ensimmäinen osa on perusteeton.

69 – Yhdistetyt asiat 100/80–103/80, Musique Diffusion française ym. v. komissio, tuomio 7.6.1983 (Kok., s. 1825, Kok. Ep. VII, s. 133, 14 kohta); edellä alaviitteessä 25 mainitut yhdistetyt asiat Aalborg Portland ym. v. komissio, tuomion 67 kohta; asia C-328/05 P, SGL Carbon v. komissio, tuomio 10.5.2007 (Kok., s. I-3921, 62 kohta) ja asia C-413/06 P, Bertelsmann ja Sony Corporation of America v. Impala, tuomio 10.7.2008 (Kok., s. I-4951, 63 kohta).

70 – Valituksenalaisen tuomion 62 kohta.

71 – Valituksenalaisen tuomion 60 kohdan viimeinen virke.

3. Emoyhtiön ratkaisevan vaikutuksen kohde (valitusperusteen toinen osa)

86. Valitusperusteen toisessa osassa valittajat kyseenalaistavat tuomion 64 ja 65 kohdan. Niiden mukaan ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on sivuuttanut näissä kohdissa sen, mihin emoyhtiön ratkaisevan vaikutuksen tytäryhtiöön on kohdistuttava, jotta sillä voidaan perustella tytäryhtiön kartellitoimintaa koskevan vastuun syysksilukeminen. Valittajat väittävät ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimen ottavan tässä yhteydessä virheellisesti huomioon emo- ja tytäryhtiön väliset ”kaikki organisatoriset, taloudelliset ja oikeudelliset yhteydet”. Valittajien mukaan ratkaisevaa on todellisuudessa ainoastaan vaikutus *kauppapolitiikkaan suppeasti tulkittuna* eli vaikutus tytäryhtiön markkinakäyttäytymisen määrittelyyn.

87. Tältä osin on huomautettava, että tytäryhtiön itsenäisyyden puuttuminen sen markkinakäyttäytymisessä on ainoastaan yksi mahdollinen liittymäkohta, johon kartellioikeudellisen vastuun syyksilukeminen emoyhtiölle voi perustua. Kyseessä ei kuitenkaan ole ainoa liittymäkohta. Yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan nimittäin käyttäytyminen voidaan lukea emoyhtiön syyksi ”erityisesti” silloin, kun tytäryhtiö, vaikka sillä onkin eri oikeushenkilöllisyys, ei määritä itsenäisesti toimintaansa markkinoilla. [72] Jo pelkästään tämä seikka on vastoin valittajien esittämää näkemystä, jonka mukaan kartellioikeudellisen käyttäytymisen syyksilukemisessa on ratkaisevaa ainoastaan se, millainen vaikutus emoyhtiöllä on ollut tytäryhtiönsä kauppapolitiikkaan suppeasti tulkittuna.

88. Yleisesti ottaen käyttäytymisen syyksilukeminen emo- ja tytäryhtiön välillä on mahdollista aina silloin, kun molemmat muodostavat *taloudellisen kokonaisuuden*, jolloin niitä on siten pidettävä *yhtenä yrityksenä*; toisin sanoen ”ottaen huomioon näin muodostuneen ryhmän yhtenäisyyden” voidaan emoyhtiö katsoa vastuulliseksi tytäryhtiön kartellitoiminnasta. [73]

89. Vaikka tytäryhtiöiden itsenäisyyttä suppeasti tulkitun kauppapolitiikan alalla tutkittaisiinkin, emoyhtiön ratkaisevan vaikutuksen ei täydy välttämättä käydä ilmi konkreettisista hinnanmuodostukseen, valmistukseen tai liiketoimintaan taikka vastaaviin markkinatoiminnan kannalta merkityksellisiin seikkoihin liittyvistä ohjeista, linjauksista tai sananvallasta. Tällaiset ohjeet ovat ainoastaan hyvin ilmeinen indisio emoyhtiön ratkaisevasta vaikutuksesta tytäryhtiönsä kauppapolitiikkaan. [74] Niiden puuttumisen perusteella ei sen sijaan voida tehdä välittömiä päätelmiä tytäryhtiön mahdollisesta itsenäisyydestä.

72 – Edellä alaviitteessä 31 mainitut asia ICI[*], tuomion 133 kohta; asia Geigy[*], tuomion 44 kohta ja asia Continental Can[*], tuomion 15 kohta.

73 – Vrt. edellä alaviitteessä 31 mainitut asia ICI[*], tuomion 132 ja 133 kohta ja asia Geigy[*], tuomion 44 kohta.

74 – Vrt. tästä esim. edellä alaviitteessä 31 mainitut asia ICI[*], tuomion 137 ja 138 kohta ja asia Geigy[*], tuomion 45 kohta.

90. Ratkaisevaa ei etenkään voi olla se, osallistuuko emoyhtiö tytäryhtiön päivittäiseen liiketoimintaan, eikä se, perustuiko tytäryhtiön kilpailun vastainen toiminta emoyhtiön määräykseen tai oliko se emoyhtiön tiedossa. [75]

91. Emoyhtiö voi vaikuttaa ratkaisevasti tytäryhtiönsä käyttäytymiseen myös silloin, kun se ei käytä mitään konkreettista sananvaltaa eikä anna kauppapolitiikan tietyistä osista konkreettisia ohjeita tai linjauksia. Tällä tavoin konsernin yhtenäinen kauppapolitiikka voidaan päätellä myös *epäsuorasti* emoyhtiön ja tytäryhtiöiden taloudellisten ja oikeudellisten suhteiden kokonaisuudesta. [76] Kääntäen voidaan todeta, että tällaisen emoja tytäryhtiön yhdenmukaisen kauppapolitiikan puuttuminen voidaan todeta ainoastaan arvioimalla näiden yhtiöiden välisten kaikkien taloudellisten ja oikeudellisten suhteiden kokonaisuutta. [77]

92. Emoyhtiön vaikutus tytäryhtiöönsä esimerkiksi yritysstrategian, yritystoiminnan, liiketoimintasuunnitelmien, investointien, kapasiteetin, rahoituksen, henkilöstön ja oikeudellisten asioiden alalla voi välillisesti vaikuttaa tytäryhtiön ja koko konsernin markkinakäyttäytymiseen. Komissio viittaa lisäksi perustellusti ensinnäkin siihen, että pelkästään se, että yritys kuuluu johonkin konserniin, saattaa antaa konsernille mahdollisuuden vaikuttaa yrityksen markkinakäyttäytymiseen, ja toiseksi kysymykseen siitä, kenen kanssa tämän yrityksen on tarkoitus kilpailla aktiivisesti.

93. Ratkaisevaa on viime kädessä, voiko emoyhtiö sen vaikutusvallan vahvuuden ansiosta ohjata tytäryhtiönsä käyttäytymistä siinä määrin, että niitä molempia on pidettävä taloudellisena kokonaisuutena.

94. Koska näin ollen ratkaisevaa on emo- ja tytäryhtiön yleinen suhde, ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin on tuomion 65 kohdassa korostanut perustellusti niiden ”organisatorisia, taloudellisia ja oikeudellisia yhteyksiä” eikä tarkastellut pelkästään kauppapolitiikkaa suppeasti tulkittuna.

95. Valittajat väittävät, että tällä tavoin oikeutetaan konsernin emoyhtiön asettaminen tuottamuksesta riippumattomaan vastuuseen tytäryhtiönsä kartellitoiminnasta, mikä on

75 – Tältä osin edellä alaviitteessä 31 mainitussa asiassa ICI[*] annetun tuomion 133 kohdan englanninkielinen käännös saattaa olla harhaanjohtava. Siinä käytetty ilmaisu ”in all material respects” on nimittäin mahdollista ymmärtää siten, että tytäryhtiön on noudatettava emoyhtiön ohjeiden *kaikkia yksityiskohtia*. Tätä ei kohdassa tarkoiteta, mikä käy ilmi tuomion hollanninkielisestä toisinnosta, joka on yksin sitova, (”in hoofdzaak”) sekä tuomion käsittelykielenä olleen ranskan toisinnosta (”pour l’essentiel”).

76 – Yhteisöjen tuomioistuin korostaa ennen kaikkea äskettäisessä oikeuskäytännössään näitä taloudellisia ja oikeudellisia suhteita; vrt. edellä alaviitteessä 31 mainittu asia Metsä-Serla ym. v. komissio, tuomion 27 kohta; edellä alaviitteessä 31 mainittu asia Aristrain v. komissio, tuomion 96 kohta ja edellä alaviitteessä 18 mainitut yhdistetyt asiat Dansk Rørindustri ym. v. komissio, tuomion 117 kohta; vrt. myös edellä alaviitteessä 2 mainittu asia ETI ym., tuomion 49 kohta.

77 – On itsestään selvää, että tässä yhteydessä tytäryhtiön erillinen oikeushenkilöllisyys on yhtä merkityksetön kuin pelkästään se seikka, että sillä on omat hallintoelimet (vrt. tästä edellä alaviitteessä 31 mainitut asia ICI[*], tuomion 132 kohta; asia Geigy[*], tuomion 44 kohta ja asia Continental Can[*], tuomion 15 kohta).

ristiriidassa henkilökohtaisen vastuun periaatteen kanssa.

96. Tämä väite ei ole vakuuttava.

97. Se että konsernin emoyhtiö, joka käyttää ratkaisevaa vaikutusvaltaansa tytäryhtiöönsä, voidaan asettaa yhteisvastuuseen tytäryhtiön kartellitoiminnasta, ei ole missään tapauksessa poikkeus henkilökohtaista vastuuta koskevasta periaatteesta, [78] vaan ilmentää juuri tätä periaatetta. Emoyhtiö ja tytäryhtiöt, joiden käyttäytymiseen emoyhtiö vaikuttaa ratkaisevasti, muodostavat yhdessä kilpailulainsäädännössä tarkoitetun yhtenäisen yrityksen taustalla olevan oikeussubjektin. [79] Mikäli tällainen yritys rikkoo tahallisesti tai tuottamuksellisesti kilpailulainsäädäntöä eli erityisesti EY 81 artiklaa ja ETA-sopimuksen 53 artiklaa, syntyy kaikkien tämän konsernin taustalla olevien oikeussubjektien yhteinen henkilökohtainen vastuu riippumatta siitä, onko kyseessä emo- vai tytäryhtiö. [80]

98. Tällaisella emoyhtiön kartellioikeudellisella vastuulla ei ole myöskään mitään tekemistä tuottamuksesta riippumattoman vastuun (”strict liability”) kanssa. Pikemminkin emoyhtiö on, kuten edellä on todettu, yksi yrityksen taustalla olevista oikeussubjekteista, joka on tuottamuksellisesti rikkonut kilpailusääntöjä. Yksinkertaistettuna voidaan todeta: emoyhtiö muodostaa (yhdessä kaikkien sen ratkaisevassa vaikutusvallassa olevien tytäryhtiöiden kanssa) sen yrityksen oikeudellisen henkilöitymän, joka on tuottamuksellisesti rikkonut kilpailusääntöjä.

99. Saattaa olla, ettei emoyhtiö välittömästi näyttänyt ulospäin osallistuvan kartelliin – esimerkiksi siten, että sen oma henkilöstö olisi ollut mukana kartelliin osallistuneiden tahojen tapaamisissa. Sen henkilökohtaista (yhteis)vastuuta rikkomisesta tämä ei kuitenkaan muuta. Emoyhtiönä, joka vaikuttaa ratkaisevasti tytäryhtiöidensä käyttäytymiseen, se pitää koko konsernin lankoja käsissään. Emoyhtiön vastuuta saman konsernin kartellitoiminnasta ei voida noin vain vierittää ainoastaan yhdelle tytäryhtiölle.

100. Lopuksi on syytä mainita, että valittajat moittivat ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuinta myös riittämättömistä perusteluista. Valittajien mukaan perustelut ovat ”epämääräisiä” ja ”epäselviä” sen osalta, mitä tietoja emoyhtiön olisi pitänyt esittää ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuimessa osoittaakseen, etteivät se ja sen tytäryhtiöt muodostaneet taloudellista yksikköä. [81]

78 – Henkilökohtaisen vastuun periaatteesta vrt. edellä tämän ratkaisuehdotuksen 39 kohta ja alaviitteessä 26 mainittu oikeuskäytäntö.

79 – Vrt. tästä edellä tämän ratkaisuehdotuksen 42 ja 43 kohta.

80 – Vastaavasti myös edellä alaviitteessä 31 mainittu asia ICI[*], tuomion 141 kohta.

81 – Valittajat viittaavat tässä yhteydessä tuomion 65 kohtaan.

101. Myös tämä väite on perusteeton. Taloudellisen yksikön käsite on yleinen oikeuskäsite, jota sovelletaan säännöllisesti EY 81 artiklan ja ETA-sopimuksen 53 artiklan yhteydessä. Esitettävistä todisteista ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin ei luonnollisesti voinut esittää tyhjentävää luetteloa, koska sen omien tietojen mukaan ratkaisevaa on kulloisenkin yksittäistapauksen tilanne. [82] Tuomion myöhemmistä toteamuksista käy kuitenkin yksiselitteisesti ilmi, millaisia tietoja ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuin nyt esillä olevassa asiassa tarkoitti. [83]

102. Todellisuudessa tämä valittajien viimeinen väite ei niinkään kohdistu riittämättömiin perusteluihin, vaan sillä pikemminkin kyseenalaistetaan ensimmäisen oikeusasteen toteamusten paikkansapitävyys. Olen kuitenkin jo todennut, ettei tällaista väitettä voida hyväksyä.

103. Näin ollen myös valitusperusteen toinen osa on perusteeton.

82 – Tuomion 65 kohdan loppu.

83 – Tuomion 66 kohta luettuna yhdessä 67–85 kohdan kanssa.

C Yhteenveto

104. Kaikki valittajien väitteet on näin ollen otettava tutkittaviksi, mutta ne ovat perusteettomia. Valitus on siten hylättävä.

V Oikeudenkäyntikulut

105. Yhteisöjen tuomioistuimen työjärjestyksen 122 artiklan ensimmäisen kohdan mukaan yhteisöjen tuomioistuin päättää oikeudenkäyntikuluista, jos valitus on perusteeton. Yhteisöjen tuomioistuimen työjärjestyksen 69 artiklan 2 kohdan ensimmäisen virkkeen, luettuna yhdessä työjärjestyksen 118 artiklan kanssa, nojalla asianosainen, joka häviää asian, velvoitetaan korvaamaan oikeudenkäyntikulut. Yhteisöjen tuomioistuimen työjärjestyksen 69 artiklan 2 kohdan toisen virkkeen nojalla, jos hävinneitä asianosaisia on useita, yhteisöjen tuomioistuin ratkaisee, miten kulut on jaettava näiden asianosaisten kesken.

106. Koska komissio on vaatinut oikeudenkäyntikulujen korvaamista, ja valittajat ovat hävinneet asian, valittajat on velvoitettava korvaamaan oikeudenkäyntikulut. Niiden on vastattava näistä kuluista yhteisesti, koska ne ovat tehneet valituksen yhdessä.

VI **Ratkaisuehdotus**

107. Edellä esitetyn perusteella ehdotan, että yhteisöjen tuomioistuin ratkaisee asian seuraavasti:

1) Valitus hylätään.

2) Akzo Nobel NV, Akzo Nobel Nederland BV, Akzo Nobel Chemicals International BV, Akzo Nobel Chemicals BV ja Akzo Nobel Functional Chemicals BV korvaavat oikeudenkäyntikulut yhteisvastuullisesti.